

К.О. Закоморна,
кандидат юридичних наук, доцент

МЕТОДИЧНИЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ КОНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Обґрунтовано роль методології у формуванні ціннісного світогляду на природу конституційних змін на етапі переходу до демократії. Розглянуто основні підходи до визначення напрямів теоретичного дослідження конституційного будівництва “транзитного” суспільства. Виявлено оптимальні прийоми наукового пізнання проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи.

Ключові слова: конституційний розвиток, методологія, методи дослідження, постсоціалістичні країни Східної Європи, прийоми наукового пізнання, “транзитне” суспільство.

Обоснована роль методологии в формировании ценностного мировоззрения на природу конституционных изменений на этапе перехода к демократии. Рассмотрены основные подходы к определению направлений теоретического исследования конституционного строительства “транзитного” общества. Выявлены оптимальные приемы научного познания проблем конституционного развития постсоциалистических стран Восточной Европы.

Ключевые слова: конституционное развитие, методология, методы исследования, постсоциалистические страны Восточной Европы, приемы научного познания, “транзитное” общество.

The role of the methodology in the formation of value outlook on the nature of constitutional changes at the transition stage to democracy is substantiated. The main approaches to finding out of the directions of theoretical research of the constitutional development of transition society are considered. The most favorable methods of scientific knowledge of the problems of constitutional development of postsocialist countries of Eastern Europe are identified.

Keywords: constitutional development, methodology, research methods, postsocialist countries of Eastern Europe, methods of scientific knowledge, transition society.

Розв’язуючи сучасні проблеми конституційної теорії і практики, вчені наголошують на необхідності методологічного обґрунтування досліджень, адже це дозволяє заснувати цілісну, внутрішньо узгоджену концепцію конституційно-правових явищ, яка може бути успішно застосована при здійсненні політико-правових реформ в умовах демократичних трансформацій [1, с. 33; 2, с. 28]. У зв’язку з цим, варто відзначити, що на постсоціалістичному просторі утворений відповідний фундамент у вигляді серйозних комплексних досліджень науковців різних історичних епох, присвячених саме методології юридичної науки (О. Автономова, С. Алексєєва, Н. Богданової, С. Гессена, Г. Єллінека, Б. Кістяковського, Д. Керімова, А. Ковлера, М. Козюбри, В. Кохановського, М. Лазаревського, С. Максимова, В. Нерсесянца, Л. Петражицького, В. Погорілка, П. Рабіновича, О. Романович-Славатинський, М. Тарасова, А. Тіллі, В. Сергєєвича, В. Серих, О. Тихомирова, В. Федоренка, Ю. Шемшученка, Г. Швекова та ін.). Таке напрацювання юридичної методології формує комплексну концепцію державного (конституційного) права, яка вигідно відрізняється від фрагментарних досліджень аналогічної проблематики в західноєвропейській та американській юридичній науці [3, с. 73].

Водночас у наукових колах існує розуміння, що на етапі радикальних змін, яких зазнали в останній чверті ХХ ст. праводержавні явища в усьому світі, особливо у країнах Центральної та Східної Європи, виникає необхідність адекватної “реакції”

на них із боку вітчизняного праводержавознавства та потреба проведення подальшого пошуку універсального методологічного інструментарію пізнання правової реальності, орієнтованого на конкретні проблеми існування та розвитку людини як суспільної істоти [4, с. 17; 5, с. 4–5; 6, с. 19]. До можливих шляхів поліпшення методологічної ситуації, як правило, належать такі: а) формування методології з урахуванням попереднього методологічного досвіду вивчення подібних явищ з одночасним її звільненням від колишньої адміністративно-командної заідеологізованості; б) застосування багаторівневої концепції методологічного знання, яка передбачає альтернативний вжиток багатьох наукових підходів, що належать до різноманітних методологій; в) посилення уваги до способів і прийомів наукового пізнання [3, с. 67, 79; 4, 17].

Розділяючи вищевказані точки зору, зазначимо, що обґрунтованість результатів досліджень конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи безпосередньо залежить від вихідної теоретичної позиції, від принципового підходу до постановки проблеми й визначення шляху дослідницького пошуку. Враховуючи вище вказане і розуміючи складність і незавершеність конституційних перетворень у постсоціалістичних країнах Східної Європи, вважаємо, що необхідність розробки аргументованої методологічної бази проведення повного аналізу динаміки зрушень в конституційній сфері цих держав не викликає сумніву. У зв'язку з чим метою представленої статті є висвітлення ролі методичного компонента в формуванні світоглядної позиції на природу конституційних трансформацій в постсоціалістичних країнах Східної Європи, виявлення прийомів наукового пізнання, за допомогою яких всебічно й достовірно розкриваються властивості змін конституційного правопорядку держав цього регіону.

У теорії конституційного права методологія дослідження представляє собою вчення про шляхи пізнання предмета дослідження і способи вирішення поставлених завдань, включає систему методів наукового пізнання правових об'єктів (гносеологічний компонент), узагальнює теоретичні положення, що встановлюють загальні характеристики досліджуваних об'єктів як реальності (онтологічний компонент), а також передбачає виникнення власного світосприйняття дослідника [7, с. 62; 8, с. 60–91]. Зрозуміло, що методологія дослідження як складний загальнонауковий феномен визначається поступово і поетапно. Мабуть неможливо сформулювати самостійне і комплексне уявлення про будь-яке конституційно-правове явище, поки не встановлені конкретні способи розкриття його природи. За своїми функціями методичний компонент методології дослідження проблем конституційного права грає роль логічного інструментарію у вивченні конституційно-правових явищ, а, отже, дозволяє отримати повне і об'єктивне знання про них [7, с. 67]. Крім того, важливе місце у процесі дослідження займає системне розуміння засад та принципів наукового пізнання [9, с. 4; 8, с. 63].

З огляду на поставлену мету статті і не применшуючи значимості інших прийомів наукового пізнання, зупинимося на тих методах, які, на наш погляд, складають оптимальний механізм отримання цілісного конституційно-правового знання про обраний нами предмет дослідження.

Часто при розгляді проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн застосовується метод діалектичного матеріалізму [2, с. 38; 3, с. 10; 10, с. 8; 11, с. 19; 12, с. 20]. Застосування зазначеного методу зумовлено історично, оскільки за радянську добу він визнавався провідним прийомом наукового пізнання. У той же час, безумовні переваги цього методу нівелювалися ідеологічними настановами. На сучасному етапі відхід від ідеологічної складової діалектичного матеріалізму не призвів до відмови від його застосування. Показовими у цьому сенсі є останні комплексні наукові праці вітчизняних конституціоналістів, вивчення яких дає право констатувати, що їх методологічну основу складає діалектичний метод. На думку науковців, цей прийом наукового пізнання дозволяє розкрити природу конституційно-правових явищ, проаналізувати їх у динаміці виникнення, протікання, врегулювання, утвердження і розвитку та не допускає одностороннього підходу до явищ, а навпаки враховує їх суперечливість, а також вимагає розглядати дійсність у постійній динаміці [10, с. 8; 11, с. 19; 3, с. 10]. Безперечно, з цими твердженнями важко не погодитися,

адже вживання таких парних категорії діалектики, як форма і зміст, загальне й особливе, причина і наслідок та ін., надають можливості науковцеві всебічно вивчити предмет, зробити ґрунтовні висновки, виявити закономірності генезису держави та її інститутів, сформувані найважливіші відправні світоглядні позиції для всебічного пізнання конституційно-правових явищ [2, с. 38; 12, с. 20]. Доцільність використання діалектичного методу в дослідженні конституційно-правових явищ зумовлено також раціональними принципами діалектичної логіки. До таких принципів, як правило, належать такі: всебічності й об'єктивності пізнання, зв'язку пізнання з практикою, історичний підхід, конкретності й обґрунтованості істини [12, с. 19]. Обрання цих принципів в якості фундаменту дослідження дозволяє дійти до безпристрасних висновків, заснованих на вивченні широкої емпіричної і теоретичної бази, яка відображає особливості конституційних перетворень на різних етапах життєдіяльності суспільства. Розгляд обраного нами предмету дослідження в діалектичному ракурсі надає змогу з'ясувати усю суперечливість і багатовекторність змін конституційного правопорядку, висвітлити невідповідність динаміки становлення форми і змісту засад конституційного правління в постсоціалістичних країнах Східної Європи, пояснити феномен виникнення в цих країнах власних типів конституціоналізму – уявного та номінального, виявити причинно-наслідковий зв'язок між варіантом конституційного переходу і нормативним впливом основного закону.

Відмова від єдиних і непорушних ідеологічних стандартів радянського періоду та закріплення в постсоціалістичних конституціях, у тому числі і в Конституції України 1996 р., принципу верховенства права дало новий поштовх для обговорення питання про поєднання нормативного і природно-правових підходів до розуміння права, формаційного і цивілізаційного [11, с. 20]. Варто зазначити, що для постсоціалістичних країн проблема трансформації розуміння права достатньо складна, оскільки за радянських часів право розглядалося як інструмент політики, знаряддя закріплення і розвитку державного ладу. Змінити концепцію сприйняття правової реальності можливо через феномен людини [13, с. 182]. Ми солідарні з твердженням, що антропологічний підхід позбавляє пострадянську доктрину від юридичного ідеалізму, акцентує на реальних, а не на ілюзорних соціальних можливостях особи, а також дозволяє сформувані концепцію неофіційного тлумачення права, здатну наблизити правовий масив до людини [14, с. 78, 92]. Отже, у ході вивчення сучасного стану і перспектив конституційного розвитку постсоціалістичних країн великого методологічного значення набуває орієнтація на загальнолюдські цінності, на додержання принципів гуманізму, поваги до людської гідності, свободи, справедливості. Для прикладу, ґрунтуючись на антропологічній методології, можливо висвітлити генезис конституційно-правового статусу людини і громадянина в державах цього регіону і розкрити трансформацію місця людини в державі і суспільстві від об'єкта правового впливу держави до найвищої соціально-правової цінності.

У сучасній правовій доктрині все частіше використовують системний підхід, який розкриває послідовний перехід від загального до часткового. Цей прийом наукового пізнання в процесі оцінки ціннісно-орієнтованих публічно-правових явищ перетворюються на системно-функціональний (структурно-функціональний) метод, адже структура характеризує систему в статичі, а функції – у динаміці [2, с. 43]. Виняткового значення цей прийом наукового пізнання отримує у процесі розгляду складних динамічних цілісностей, адже дозволяє виявити взаємодію окремих компонентів на різних рівнях, тобто внутрішній механізм взаємодії, та взаємодію цієї системи з іншими системами – зовнішній механізм [8, с. 226, 237]. У зв'язку з тим, що конституційний розвиток є динамічним процесом застосування системно-функціонального підходу набуває чималої актуальності. Розгляд цього конституційного явища в зазначеному ракурсі дозволяє: а) розглянути конституційні зміни як частину єдиного соціального процесу, характерного для суспільства на певному історичному етапі; б) виокремити ядро, яке грає роль стимулюючого начала в перебігу конституційних зрушень та забезпечує їх єдність; в) упорядкувати інституціональні детермінанти конституційної динаміки; г) розкрити стан відносин між певними елементами, які характеризують показники змін конституційної теорії й практики;

д) встановити ступінь взаємопроникнення окремих компонентів конституційного процесу та оцінити міру впливу різноманітних зовнішніх чинників на хід конституційного будівництва; е) синтезувати частини конституційного буття у логічне ціле.

Оскільки формування і реалізація норм конституційного права значним чином зумовлені суспільною практикою, застосування соціологічного підходу неминуче [7, с. 72]. Більш того, спираючись на вироблені концепції динаміки соціальних процесів у перехідний період, можна спрогнозувати перспективи розвитку конституційного процесу в постсоціалістичних країнах Східної Європи. Найбільш яскраво можливості цієї теорії розкрив український науковець О.Г. Даніліян, виявляючи методологію дослідження та розв'язання соціальних протиріч в посттоталітарних системах. Зокрема, перехід, що призвів до краху комуністичних режимів у Східній Європі 1989 р., він характеризує як вибуховий, спричинений факторами раптовими та діючими з розривом безперервності, що призвели до вихоплення систем з одного режиму і введенням в інший [15, с. 37]. Тому абсолютно справедливою є думка, що при вивченні соціальних змін у так званих “транзитних” суспільствах доречно застосовувати синергетичний підхід, оскільки він надає можливості змоделювати пріоритети правової політики, встановити критичний момент біфуркації державного механізму, за яким стоїть руйнування старої системи і багатоваріантність переходів до її нового стану [15, с. 37; 16, с. 44–46]. Важливість виявлення так би мовити “точки біфуркації” зумовлено її збігом з появою визначних конституційних документів держави. Таким чином, синергетична методика дозволяє представити конституційний розвиток постсоціалістичних країн Східної Європи як рух якісних перетворень у сфері конституційного регулювання, спричинених різноманітними факторами. Причому альтернативність подальшої конституційної динаміки породжена нетривалими критичними станами суспільної системи, які співпадають з моментами скасування старого основного закону і появи нового. Дослідження таких відправних пунктів надає можливості визначити траєкторії конституційного процесу – або подальші зміни конституційного правопорядку будуть хаотичними або вони перейдуть на більш високий упорядкований рівень.

Підтвердити висунуту вище гіпотезу про нелінійність конституційного розвитку допоможе і використання методів екстраполяції і циклічності, які широко застосовуються у теорії економічних циклів (М.Д. Кондратьєв), теорії зміни цивілізацій (А. Тойнбі), теорії відмежування політичного часу від світового (К. Оррен, С. Сковронек). Якщо перший метод спрямований на осмислення динаміки суспільних процесів, знаходження спільного й особливого в фазах, які є схожими у різних країнах, то другий прийом наукового пізнання дозволить сприйняти світ через систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених циклів. Цінність методу циклічності полягає також у тому, що об'єкт дослідження вивчається у розвитку, тобто послідовно розкриваються усі фази його буття: виникнення, трансформації, стабільного стану, стагнації, кризи, зникнення [16, с. 51]. У зв'язку з тим, що право є однією з форм соціальної діяльності суспільства, науковці вважають доцільним екстраполювати цю концепцію на сферу конституційного права.

Ми солідарні з А.М. Медушевським, який вважає, що теорія циклів дозволяє співвіднести статичне становище зі станом змін у рамках єдиної концепції конституційного процесу, виявити схожі фази цього процесу в різні історичні періоди і в різних правових культурах, зрозуміти механізм становлення нового конституційного ладу [17, с. 63]. Зокрема, висвітлення досвіду прогресу й регресу в організації й функціонуванні конституційних інституцій у нелінійному ракурсі дає можливість осягнути різноманітність динаміки конституційних зрушень країн Східної Європи. Варто зазначити, що конституційний розвиток слід розглядати в аспекті спірального циклу. На думку вчених, такий цикл вирізняється репродуктивністю (завершення попереднього циклу є умовою початку наступного) і трансформацією його змісту [16, с. 51–52]. Уявлення конституційного розвитку через ланцюг спіралей розкриває його як процес не поступовий, що не завжди характеризується покращанням якості конституційної теорії і практики. Так, у перспективі конституційні зрушення націлені на досягнення найвищої мети – встановлення правових механізмів, які гарантують

справедливе правління, але на практиці, особливо в країнах молодій демократії, вказана траєкторія, в силу об'єктивних причин, – досить унікальне явище.

Не можна не підтримати точку зору, що методологічною основою науки конституційного права є формально-юридичний (догматичний) метод наукового пізнання, який сприяє грамотному й аргументованому тлумаченню, класифікації й систематизації конституційно-правових норм і правовідносин та допомагає оцінити певні суспільні явища на предмет їх відповідності “догмам права” [2, с. 50]. Причому саме догматичний зміст юридичних норм вивчається за допомогою юридичного мистецтва абстрагування від правових явищ та дедукції із з'ясованих таким шляхом норм [18, с. 84]. Водночас слід враховувати певні методологічні труднощі застосування формально-юридичного прийому наукового пізнання проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи. Так, знаходження дослідника так би мовити “усередині” перехідних процесів, які характеризуються високим рівнем соціальної динаміки і нестійкістю тенденцій розвитку державності, а також потреба осмислювати правові акти фактично в режимі “on-line” створюють суттєві складності теоретичного і практичного плану [19, с. 35–36]. Тому при вивченні зрушень у конституційно-правовій площині транзитного суспільства потрібно дотримуватися такої методології. По-перше, варто прислухатися до актуальної і нині поради ординарного професора Київського університету св. Володимира О. Романовича-Славатинського, який підкреслював, що для всебічного з'ясування і розуміння догми права державного, необхідно вивчати її поступове історичне нашарування. За його думкою, такий методологічний підхід потрібний для кращого осмислення середовища, державного устрою, який склався історично [20, с. 52]. По-друге, час від часу, корисно концентрувати увагу на формальній конструкції правових норм, навмисно відкидати політичні, економічні й інші об'єктивні і суб'єктивні фактори впливу на зміст конституційного матеріалу. Таке опосередкування допоможе зосередитися на суттєвих рисах правових джерел, зробити логічні узагальнення про формальні ознаки, які характеризують перетворення явищ конституційно-правової дійсності постсоціалістичного суспільства, виявити специфіку правового статусу учасників конституційного процесу, розкрити закономірні трансформації предметів конституційно-правового регулювання, спрогнозувати основні напрями конституційної модернізації.

Невід'ємним елементом досягнення гносеологічних завдань в галузі конституційного права називають порівняльно-правовий (компаративний) метод [7, с. 10, 63]. Ще на початку ХХ століття Г. Єллінек розкрив основне завдання науки державного права як визначення шляху, за яким відбуваються перетворення державних установ, пошук типів розвитку (динаміки) та існування (статистики) державних явищ. Причому цю задачу науковець мусить вирішувати індуктивним методом, тобто через порівняння, конструювати середні типи, оскільки вони включають ознаки, характерні для значної кількості поодиноких явищ, та надалі дозволяють пізнати індивідуальні особливості кожного окремого політичного утворення [18, с. 73–74]. Тому не випадково перші серйозні вітчизняні роботи у сфері конституційного права написані в порівняльному аспекті. Наприклад, О. Романович-Славатинський визначив порівняльний елемент як особливо важливий, оскільки він надає можливості через співставлення і протиставлення побачити національну особливість російської самодержавної влади [20, с. 53]. На сучасному етапі прагнення держав “молодї демократії” наблизитися до універсальних міжнародних стандартів надзвичайно актуалізує проведення компаративних досліджень у різних галузях юридичної науки, адже через співставлення і співвіднесення конституційно-правового ладу різних країн сприяє виявленню спільного й особливого в розвитку цих систем, наданню неупередженої оцінки місця кожної країни в світовому конституційному розвитку та відпрацюванню практичних рекомендацій щодо вдосконалення конституційного законодавства у відповідній країні [8, с. 269–299]. У той же час адекватне застосування порівняльно-правового методу залишається непростим завданням для теорії та практики особливо тих країн, які знаходяться на перехідному етапі розвитку державності. Зважаючи на це, не можна не підтримати точку зору вітчизняних науковців, що спільних для всіх країн рецептів організації державної влади просто не існує, і

тому для досягнення позитивного результату порівняння має бути коректним і неупередженим, інакше сліпе копіювання зарубіжних моделей, здійснене у відриві від “рідного” ґрунту призводить до запровадження нежиттєздатних форм і шкодить національним інтересам [2, с. 49–50].

Усі науковці виражають солідарність у тому, що значення методу порівняння як загального компаративістського способу пізнання правової дійсності реалізує нове знання, отримане у результаті порівняння через правові рецепції, які здійснюються за заданими модельними критеріями визначення правової сфери діяльності [16, с. 35]. У процесі дослідження проблем конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи можна застосувати різноманітні види компаративного аналізу, що, безумовно, дозволить повно і ґрунтовно вивчити особливості динаміки конституційних трансформацій. Зважаючи на асиметричний характер світового конституційного розвитку, встановити особливості еволюції компонентів конституційного розвитку дозволить вживання порівняльного синхронічного (горизонтального або хронологічного порівняння) та порівняльного діахронічного (вертикального порівняння або стадіального виміру) методів. Перший передбачає співставлення об’єктів одночасно (синхронно) та виявляє специфічний вигляд конституційних зрушень кожної епохи, а другий – у розвитку, тобто порівняльно-історичний спосіб пізнання, дозволяє розкрити реальний зміст конституційно-правових норм, який у різні періоди історії отримують неоднакове соціальне наповнення [21, с. 65; 22, с. 12].

Застосовуючи діахронічне порівняння, варто враховувати слушний висновок Г. Єллінека, що для розуміння природи існуючого явища не потребується знання всього його минулого. Для осмислення сучасної суті соціальної інституції достатньо розпочати вивчення з того моменту, коли вперше проявляються її сучасні цілі [18, с. 78]. Отже, діахронічне порівняння висвітлює еволюцію основних детермінант конституційного розвитку, допомагає виявити правові наслідки функціонування конституційно-правових інститутів на етапі переходу до нових форм суспільного життя та спрогнозувати їх подальшу долю. Тоді як синхронічне порівняння розкриває проблемні аспекти сучасної діяльності конституційно-правових установ і окреслює можливі варіанти їх вирішення.

Досить раціональною є пропозиція оцінювати конституційно-правові явища за двома критеріями: за інститутами та за функціями. Так, інституціональне порівняння є співставленням інститутів права з точки зору їх правового регулювання, а функціональне – співвіднесенням основних напрямів діяльності органів влади [23, с. 81]. Використання інституціонального та функціонального порівняння у комплексі надасть змогу упорядкувати знання про змістовні і структурні особливості конституційно-правових установ, а також визначити особливість напрямів їх діяльності.

Регіональне порівняння (area study), на думку вчених, є найбільш плідним та універсальним, оскільки дозволяє вирішити низку проблем порівняння, зокрема еквівалентності, порівнянності тощо [24, с. 182]. Дієвість цього виду зумовлена вибором такої групи країн, які характеризуються подібністю економічних, політичних, культурних та інших властивостей. Ще класики державного права підкреслювали, що з методологічної точки зору, по-перше, порівнюючи державні установи різних епох та різних ступенів культурного розвитку, отримуємо зовсім невизначені типи, по-друге, функціональний та інституціональний збіг можна дослідити лише там, де існують спільні історичні, політичні та соціальні засади [18, с. 71–72]. Зважаючи на це, на нашу думку, задля осмислення суті перетворень у постсоціалістичних країнах найбільш доцільно проводити регіональні компаративні дослідження, оскільки це надає можливість висвітлити оптимальне поєднання схожості та різниці. У той час як порівняння посткомуністичних і колишніх авторитарних європейських чи латиноамериканських держав виявляє перевищення відмінностей перед схожостями. Водночас більшість вчених підтримують принципову позицію, що сам метод порівняльного аналізу надає цінний ключ до осмислення не тільки спільних, а й специфічних проблем поставторитарного розвитку [25, с. 142–143].

Отже, на підставі вищевикладеного можна дійти певних висновків. Складність змін конституційної дійсності постсоціалістичних країн Східної Європи і неодно-

значні оцінки їх результатів зумовлюють попит на нові науково обґрунтовані дослідження. Розробка оптимального методологічного інструментарію опрацювання специфіки конституційних перетворень перехідного суспільства сприятиме розумінню подальших шляхів вдосконалення проведення державно-правових реформ. Застосування багаторівневої концепції методологічного знання й альтернативних стратегій вивчення суспільних явищ надає можливості отримати комплексне й об'єктивне уявлення про хід конституційного будівництва на постсоціалістичному просторі. Осмислення конституційного розвитку постсоціалістичних країн Східної Європи в діалектичному ракурсі дає змогу з'ясувати всю його суперечливість і багатовекторність. Спираючись на антропологічну методологію, можна висвітлити генезис конституційно-правового статусу людини і громадянина в державах цього регіону і розкрити трансформацію місця людини в державі і суспільстві від об'єкта правового впливу держави до найвищої соціально-правової цінності. Системно-функціональний (структурно-функціональний) метод розкриє властивості статичного стану і динаміки детермінант конституційних зрушень як частини єдиного історичного процесу. Різноманітні концепції динаміки соціальних процесів у перехідний період допоможуть уявити конституційний розвиток постсоціалістичних країн Східної Європи у вигляді нелінійного (циклічного) руху корінних перетворень у сфері конституційного регулювання, що не завжди призводять до системного поліпшення якості конституційної теорії і практики. Використовуючи формально-юридичний (догматичний) прийом наукового пізнання, можливо розтлумачити закономірні і випадкові трансформації конституційного матеріалу. Компаративний підхід сприятиме формуванню критичного ставлення до процесу рецепції зарубіжного досвіду вітчизняною правовою теорією та практикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селиванов В.Н. Методологические основы исследования проблемы становления государственности в странах СНГ / В.Н. Селиванов // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – Спец. вип. у 4-х част. Ч. 1. – Луганськ : РВВ ЛІВС, 1999. – С. 28–34.
2. Серьогіна С.Г. Форма правління : питання конституційно-правової теорії та практики : монографія / С.Г. Серьогіна. – Х. : Право, 2011. – 768 с.
3. Федоренко В.Л. Теоретичні основи конституційного права України : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.02. / Нац. ун-т "Острозька академія". – Острів, 2009. – 549 с.
4. Рабінович П. Філософія права : деякі "вічнозелені" наукознавчі сюжети / П. Рабінович // Право України. – 2011. – № 8. – С. 13–20.
5. Тацій В.Я. Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави / В.Я. Тацій ; Упоряд. М.І. Панов, Ю.М. Грошевий // Методологічні проблеми правової науки. Матеріали міжнародної конференції. – Х., 13–14 грудня 2002 р. – Х. : Право, 2003. – С. 3–12.
6. Шемшученко Ю. Наука конституційного права : сучасний стан та тенденції розвитку / Ю. Шемшученко, О. Скрипнюк // Право України. – 2010. – № 1. – С. 15–24.
7. Богданова Н.А. Система науки конституционного права : дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. / Н.А. Богданова ; Моск. гос. ун-т. – М., 2003. – 334 с.
8. Керимов Д.А. Методология права : предмет, функции, проблемы философии права / Д.А. Керимов. – 5-е изд. – М. : Изд-во СГУ, 2009. – 521 с.
9. Автономов А.С. Правовая антология политики / А.С. Автономов. – М. : Инфограф, 2002. – 599 с.
10. Барабаш Ю.Г. Державно-правові конфлікти на сучасному етапі державотворення : конституційно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.02. / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 415 с.
11. Любченко П.М. Місцеве самоврядування в системі інститутів громадянського суспільства : конституційно-правовий аспект : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.02. / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 436 с.
12. Серых В.М. Метод правовой науки: основные элементы, структура / В.М. Серых. – М. : Юрид. лит-ра, 1980. – 355 с.
13. Козюбра М. До питання про предмет правової антропології / М. Козюбра // Антропология права : філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : Матеріали Першого всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 16–17 вересня 2005 року). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2006. – С. 179–189.
14. Філософія права : проблеми і підходи / за заг. ред. П.М. Рабіновича. – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2005. – 290 с.
15. Даніліян О.Г. Соціальні протиріччя в посттоталітарних системах : методологія дослідження та розв'язання / О.Г. Даніліян. – Х., 1998. – 252 с.
16. Порівняльне правознавство : сучасний стан і перспективи розвитку : Зб. статей / За ред. Ю.С. Шемшученка, Л.В. Губерського, І.С. Гриценка ; упор. О.В. Кресін. – К. : Логос, 2009. – 712 с.

17. *Медушевский А.Н.* Теория конституционных циклов / А.Н. Медушевский. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 574 с.
18. *Еллинек Г.* Общее учение о государстве / Г. Еллинек ; вступ. статья И.Ю. Козлихина. – СПб. : Изд-во “Юридический центр Пресс”, 2004. – 752 с.
19. *Тарасов Н.Н.* Методологические проблемы юридической науки / Н.Н. Тарасов. – Екатеринбург : Изд-во Гуманитарного университета, 2001. – 263 с.
20. Антологія української юридичної думки : В 6 т. / Редкол. : Ю.С Шемшученко (голова) та ін. – Том 4 : Конституційне (державне) право / Упорядники : В.Ф. Погорілко, О.В. Батанов, В.Л. Федоренко ; відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К. : Видавничий Дім “Юридична книга”, 2003. – 600 с.
21. *Медушевский А.Н.* Сравнительное конституционное право и политические институты : курс лекцій / А.Н. Медушевский. – М. : ГУ ВШЭ, 2002. – 512 с.
22. *Тиле А.А.* Сравнительный метод в юридических дисциплинах. Изд. 2-е, доп. и испр. / А.А. Тиле, Г.В. Швеков. – М. : Высш. школа, 1978. – 199 с.
23. *Кравец И.* Конституционализм в сравнительном изучении и преподавании / И. Кравец // Сравнительное конституционное обозрение. – 2009. – № 6 (73). – С. 72–82.
24. *Зазнаев О.И.* Сравнительный метод в изучении форм правления / О.И. Зазнаев // Динамика политических систем и международных отношений / науч. ред. М. Х. Фарукшин ; редкол. : Я.Я. Гришин [и др.]. – Казань : Казан, гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина, 2006. – Вып. 1. – С. 161–186.
25. *Вайнштейн Г.* Посткоммунистическое развитие глазами западной политологии / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – № 8. – С. 139–148.

Отримано 09.04.2013